

MEHMED RÂ'İF'İN HÂTIRA-İ ESLÂF İSİMLİ ESERİNDE BULUNAN FARŞÇA BEYİTLER

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KUNT
Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
ibrahimkunt@yahoo.com

Özet

Mehmed Râ'if, 1863 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. İlköğrenimini İstanbul'da, liseyi Şam'da, Mekteb-i Harbiye'yi de İstanbul'da tamamladı. Ömrü boyunca askerî okullarda öğretmenlik yapan Mehmed Râ'if, edebî ve tarihî birçok kitap yayımladı. Yayımladığı ilk kitap olan *Nükât-ı Edebiyye* içerisinde Türkçe, Farsça ve Arapça birçok edebî nükte bulunmaktadır.

Hâtıra-i Eslâf onun aynı tarzda yayımladığı ikinci edebî eseridir. Yazar eserin girişinde, Arapça ve Farsçanın kolayca anlaşılmayan edebî nüktelerini açıklamayı hedeflediğini söylemektedir. Eserde elli civarında Arapça ve Farsça edebî nükte ile birçok Türkçe beyit ve mısra bulunmaktadır. Eser; tarih düşürme beyitleri, muammalar, bilmeceler, görsel şiirler, İslam tarihinden meşhur kişilerle ilgili mizahî ve ibret verici hikâyelerden oluşmaktadır.

Bu çalışmada, Mehmed Râ'if'in *Hâtıra-i Eslâf* isimli eserinde bulunan Farsça manzumeler ele alındı; bazı beyitlerde Türkçe yapılan açıklamalar günümüz alfabesine aktarıldı. Ayrıca yazarı belirtilmeyen bazı manzumelerin kime ait olduğu tespit edildi. Yapılan araştırmalara göre, bu zamana kadar üzerinde bir araştırma ve inceleme yapılmamış olan bu eser, ilk kez bilim dünyasına tanıtılmaya çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Mehmed Râ'if, *Hâtıra-i Eslâf*, edebî nükteler, ebced, görsel şiir

PERSIAN COUPLETS IN MEHMED RAIFF'S WORK WHICH NAMED HÂTIRA-I ESLÂF

Abstract

Mehmed Râ'if was born in Istanbul in 1863. He completed his primary education in Istanbul, secondary school in Damascus and finally graduated from the Military Academy of Istanbul. Mehmed Raif undertook different assignments in military schools and issued various literary and history books. There are several literary epigrams in Turkish, Persian and Arabic languages in his first book named *Nükât-ı Edebiye*.

Hâtıra-i Eslâf is the second literary study that belongs to him and is in the same style. In the preface section of this book, writer expresses that he aims to explain the Persian and Arabic literary epigrams which are not easy to understand. In this study there are approximately fifty Arabic and Persian literary epigrams, several lines of poetry and poems in Turkish. This book includes staves of date calculation relating to the abjad calculation, mysteries, riddles, and visual poems, humorous and exemplary narrations relating to famous Islamic characters.

In this study, Persian poems of Mehmed Raif from his literary work named *Hâtıra-i Eslâf* are examined and the explanations in some staves which are written in Ottoman Turkish are translated to contemporary alphabet. Also poems without the writers are detected and their writers are identified. According to us this study is the first one related to *Hâtıra-i Eslâf* and introduces this literary work to the modern literature.

Keywords: Mehmed Raif, *Hatira-i Eslaf*, literary epigrams, abjad calculation, visual poem

1. HAYATI

Mehmed Râ'if, 1863 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Babası 1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda şehit düşen Yüzbaşı Mehmed Emin Efendi'dir. İbtidâiy ve Rüşdiyeyi İstanbul'da, i'dâdiyeyi Şam'da, Mekteb-i Harbiye'yi de İstanbul'da tamamladı. 1882'de piyâde mülâzım-ı sânisî (teğmen) olarak 3. Kolordu'da göreve başladı. 1885'te Halep Askerî Rüşdiyesi'nde coğrafya ve 1888'de İstanbul'da Kuleli Askerî İdâdisi'nde beden eğitimi öğretmenliği yaptı. Ayrıca, aynı okulda yirmi yılı aşkın bir süre tarih, kitâbet (yazı ve imlâ) ve mantık dersleri verdi. 1896 Türk-Yunan savaşına katılan Mehmed Râ'if, 1908'de Dördüncü Ordu Nizâmiye Alayı bölük kumandanlığında, 1909'da Muş'ta 16. Livâ kumandanlığında bulundu. 1912'de Balkan Savaşına 91. Piyade Alayı kumandanı olarak katıldı. Savaşın ardından sağlık sebebiyle emekliye ayrıldı. Mehmed Râ'if Bey 8 Şubat 1917 tarihinde vefat etti ve Yedikule dışındaki aile kabristanına defnedildi¹.

Yazdığı eserler ve görevlerindeki başarılarından dolayı kendisine Osmânî ve Mecîdî nişanlarıyla gümüş liyâkat ve Yunan savaşı madalyaları verildi². Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Mehmed Râ'if, Bursalı Mehmed Tâhir'in belirttiğine göre Nakşibendî tarikatındandır³. Oğlu Hakkı Râif Ayyıldız da (ö. 1969), asker olarak yetişmiş ve tuğgeneralliğe kadar yükselmiştir.

2. ESERLERİ

2.1. Mir'ât-ı İstanbul

İstanbul'da 1314 yılında Âlem matbaasında yayımlanmaya başlanan, iki cilt olarak tasarlandığı hâlde yalnızca I. Cildi, Boğaziçi ve Havalisi alt başlığı ile basılan, II. cildi müsvedde hâlinde yayımlanmadan bırakılan bir eserdir. Bugün kütüphanelerde rastlanan Mir'ât-ı İstanbul nüshalarının hepsinde baskı tarihi 1314 (1896) olup muharriri Kolağası Mehmed Râ'if olarak gösterilmiştir. Hâlbuki ele geçen bir başka nüshanın baskı tarihi 1316 (1898)'dir ve yazarları Kolağası Mehmed Râ'if ile Kolağası Ahmed Bahri şeklinde kayıtlıdır. Metinlerde bir değişiklik göze çarpmasa da iki nüshanın önsözlerinin ifadeleri birbirinden farklıdır. Eserin içinde levhalar hâlinde bulunan çok az sayıda resim arasında şunlar yer almaktadır: Rumelihisarı, Boğaziçinde bir dalyan, Kâğıthane deresinde kayıklar, Haydarpaşa İskelesi, Haliç, Kurbağalidere Tren Köprüsü, Üsküdar İskelesi, Fenerbahçe Burnu, Büyükkada, Heybeliada Deniz Okulu. Oğlu Hakkı Râ'if Paşa'nın bildirdiğine göre, Mehmed Râ'if Bey şehri adım adım gezerek tarihî eserlerin kitâbelerini okumuş, sûretlerini alarak on yıllık çalışmasıyla eserini hazırlamıştır.

¹ Semavi Eyice, "Mehmed Râ'if", TDVİA, XXVIII, 513

² Semavi Eyice, "Mehmed Râ'if Bey", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, V, 363-364

³ Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, III, 62-63

Birinci ciltte, Kadıköy ve çevresinden başlayarak Üsküdar, Boğaziçi'nin Anadolu yakasındaki Osmanlı devri Türk eserleri ve mezarlıkları, buralardaki kitabeler verilmekte, Karadeniz tarafından itibaren Rumeli yakasındaki eserlere geçilmekte, arkasından Beyoğlu ve Galata'daki eserler ele alınmaktadır. Râ'if Bey yapıların tarihçelerini yazarken Hüseyin Ayvansarâyi'nin Hadîkatü'l-Cevâmi'ini tekrarlar, fakat onun verdiği metni yapı kitabelerinin kopyalarını yazmak sûretiyle tamamlar. Eserin değerini arttıran bir husus da Hadîkatü'l-cevâmi'in kaleme alınışından sonra inşa edilen camilerle burada bulunmayan çeşitli vakıf eserleri ve kamu yapılarına ait kitabelerin de bu kitapta yer almasıdır.

İkinci ciltte, İstanbul'un tarihî yarımadası üzerinde durularak buradaki eserlerin kitabeleri derlenmiştir. Baskısına R. 1327'de (1911) başlandığı tespit edilen bu cildin Mehmed Râ'if ile Halil Rüşdü tarafından hazırlanan takdim sayfasında Mir'ât-ı İstanbul'un bu cildinin fasikül hâlinde yayımlanmasına başlandığı bildirilmektedir. Kırk sekiz sayfa tutan üç fasikülü satışa çıkarılan eserin basımına devam edilmemiştir. Mevcut fasiküllerde İstanbul hakkında genel bilgi aktarılmış, Osmanlı tarihi ve Sultan I. Mahmud'a kadar padişahların kronolojileri özetlenerek her birinin resimlerine de yer verilmiştir. I. cilde göre oldukça farklılık gösteren II. cildin yazma nüshasında başka eserlerden alınma kitabe kopyalarıyla birlikte diğer bazı bölümlere de rastlanmaktadır. Bu cildin müsveddesi, Râ'if Bey'in basılmamış diğer kitaplarıyla birlikte Türk Tarih Kurumu tarafından satın alınmış, kurum üyesi Cavit Baysun tarafından incelenmiş, ancak üzerinde biraz daha çalışılması gerektiği gerekçesiyle kuruma iade edilmiştir. Eserin her iki cildi Latin harflerine çevrilerek 1994 veya 1995'te yayımlanmak üzere Kültür Bakanlığına teslim edilmişse de bugüne kadar yayımlanmamıştır. Son olarak Günay Kut ve Hatice Aynur, bilhassa kitabe metinlerinde düzeltmeler yaparak eseri Latin harfleriyle yayımlamaya girişmişler, I. cildin Anadolu yakası bölümünü dipnotlar ve düzeltmelerle ilmî esaslara uygun biçimde neşretmişlerdir (İstanbul 1996).

2.2. Topkapı Sarayı Hümâyûnu ve Parkının Tarihi (İstanbul 1332), Sultan Ahmed Parkı ve Âsâr-ı Atıkası (İstanbul 1332)

Müellifin vefatından kısa bir zaman önce "Âsâr-ı Atika Külliyyatının bir ve ikinci kitapları olarak yayımlanmış olup şehrin tarihî iki merkezindeki eski eserler üzerinde durularak yapıların kitabelerinin kopyaları verilmiştir. İkinci eserin bir bölümü İstanbul surları hakkındadır. Ayrıca içinde Çemberlitaş, Kıztaşı gibi başka bölümler de yer almaktadır.

2.3. Nükât-ı Edebiyye

İstanbul'da 1307 (1891) yılında İstegan Matbaasında yayımlanan elli dört sayfalık bu eser, edebî nüktelerle ilgili daha önce yayımlanmış kitaplarda yer almayan birçok anekdot, muammâ, mülemmâ ve ebced hesabıyla ilgili bölümleri barındırmaktadır. Mehmed Râ'if'in yayımlanan ilk eseridir. Eser hazırlanırken, konu edinilen nükteler arasında herhangi bir bağlantı ve sıra olmasına dikkat edilmediğinden, o zamana kadar bulunabilen nükteler kaydedilerek hazırlanmış

izlenimini uyandırmaktadır. Ünlü Arap şairi Mütenebbî'den bir anekdotla başlayan eser, Bûrân, Kadı Abdülvehhâb, İbn-i Verdî, Sultan Dördüncü Murat, Nef'i, Kânûnî Sultan Süleyman, Bâkî, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, Hârûn Reşîd, Hz. Ali, Celâleddîn-i Devvânî, Nâbî, Fitnat Hanım gibi meşhur şahsiyetlerle ilgili anekdot ve çeşitli şiirlerle oluşturulmuştur. Bu tür kitaplarda pek rastlamadığımız ebced hesabıyla birbirlerine sayısal açıdan eşit olan kelimelerin⁴, eserin üç farklı yerinde sıralanması bu konuya verilen değere bir işaret olarak kabul edilebilir.

2.4. Hâtıra-ı Eslâf

Nükât-ı Edebiyye tarzında hazırlanmış, elli beş sayfalık bir eserdir. 1310 yılında İstanbul'da Mekteb-i Sanâyi' Matbaasında yayımlanmıştır. Mehmed Râ'if kitabın mukaddimesinde bu eserine Hâtıra-ı Eslâf ismini verdiğini, ümmü'l-lisan olan Arapça ve Farsça'nın ufak bir numûne-i edebîsini göstermek üzere tahrir ettiğini belirtmektedir. Eserde, anlaşılması kısmen zor olan elli civarında Arapça ve Farsça şiir ile birçok Türkçe şiir, edebi açıdan incelenerek büyük bir kısmının tercümesi yapılmış, ebced hesabı ile ilgili mısralar ile çeşitli tarih düşürme mısra ve beyitlerine yer verilmiş; Hâfız, Sa'dî, 'Unsurî, Ferruhî, Ascedî gibi Fars edebiyatının önemli şairleri ile Zemahşerî gibi Arap edebiyatının önemli simalarından da çeşitli örnekler aktarılmıştır. Eserde görsel şiirlere de kısmen yer verilmiş, bazen önemli tarihi kişilerin ismi verilerek bazen de isim verilmeden çeşitli anekdotlar nakledilmiştir.

2.5. Kitabhâne-i Edeb

Mehmed Râ'if'in, arkadaşı Mehmet Emin ile beraber hazırladıkları bir eserdir. 1313'de İstanbul Mahmutbey Matbaasında yayımlanmış, küçük boy 54 sayfalık bir kitaptır. Bu eser incelendiğinde, ilk 21 sayfasının Mehmed Râ'if, diğer kısımlarının Mehmet Emin tarafından yazıldığı izlenimi doğmaktadır. Zira ilk sayfalarda Nükât-ı edebîyye'de olduğu gibi, anlaşılması zor Arapça-Farsça beyitler bulunmakta, daha sonra Edebiyat Dersleri başlığıyla, îham, cinas, reddü'l-acuz ale's-sadr, iştikak gibi çeşitli edebî bilgiler ve örnekleri verilmektedir. Bu bilgilerden ve şiirlerden birçoğunun altında Mehmet Emin imzası görülmekte, Mehmet Emin Beyin aynı zamanda şair olduğu anlaşılmaktadır. Edebî bilgilerden bir kısmı da Muallim Nâci'den alınmıştır.

2.6. Mi'yârü'l-Efkâr

Mehmed Emin ile beraber hazırlayıp Mahmud Bey Matbaası'nda 1316 tarihinde yayımlanan bilimsel bir mantık kitabıdır. Dört bâba ve her bâb darblara ayrılmıştır. Birinci bâb mantık ilminin tarifinden, ikinci bâb kavlı-ı şârih ve ta'bîr-i

⁴ Ebced hesabında eşit ve anlamca ilgili kelimelerin kullanılması ile ilgili geniş bilgi için bk. Mehmet Kırbıyık, "Nâbî'nin Bazı Şiirlerinde Anlamca Birbirleriyle İlgili ve Ebced Hesabında Eşitlik Gösteren Kelimelerin Kullanılması Üzerine" *Journal of Turkish Studies*, V. 31/2, 81-90 (2007)

âharla ta'rif, üçüncü bâb mürekkeb bahsi, dördüncü bâb ise kıyas konularından bahsetmektedir.

Bunlardan son ikisi Mehmed Emin ile beraber hazırlanmıştır. Sonradan yayımlanan Yüz Sene Yaşamak Çarelerini de (İstanbul 1332) Mehmed Cemil adında bir arkadaşı ile birlikte Fransızca'dan çevirmiştir.

Müellifin yayımlanmamış dört eseri daha vardır:

1. Heyâkil-i Kemâlât yahut Âbide-i İnsâniyyet
2. Feth-i Celîl-i Konstantiniyye
3. Ba'de'l-feth Cevâmi-i Şerîfeye Tahvil Olunan Kenâis
4. İstanbul'un Ahvâl-i Kâdime-i Temeddün ve Ümrânı.

Yazma halinde olan bu eserler, kütüphanelerde mevcut değildir. Muhtemelen yazarın ailesinin özel kitaplığında bulunmaktadırlar.

3. MEHMED RÂ'İF'İN HÂTIRA-İ ESLÂF İSİMLİ ESERİNDEKİ FARSÇA BEYİTLER

Hâtıra-i Eslâf Mehmed Râ'if'in yayımladığı ikinci eseridir. Kısa bir mukaddime ile “*Arabî ve Fârisî'nin bazı edebî parçalarına nakil ve tercüme sûretiyle bir araya toplayarak ve birçok gavâmız-ı 'Arabiyye ve Fârisiyye'nin sûret-i hâllerini göstererek Hâtıra-i Eslâf nâmını vermiş ve ümmü'l-lisân olan bu iki lisân-ı fasihü'l beyânın ufak bir numûne-i edebisini göstermek üzere tahrîr etmiş bulunduğum şu risâlecik*” şeklinde kitabını tanıtan Mehmed Râ'if, eserine Hazret-i Ali, Ömer b. Hattâb, İmam Ebû Yûsuf gibi sahâbe ve din önderlerinin Arapça sözleriyle kitabına başlamıştır. İlk Farsça şiir dokuzuncu sayfada, son Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer (ö.552/1157)'in nedimlerinden birine ait olup tercümesi Mehmed Râ'if tarafından yapılmıştır:

“Sultan Sencer bir gün şikâra gitmek murâd eder. Nüdemâsından birine hevâ nicedir diye su'âl eyledikte ‘kar yağmıştır’ diyecek yerde bu rubâ'î ile cevap vermiştir”:

شاهها فلکت اسب سعادت زین کر
وز جمله خسروان ترا تحسین کرد
تا در حرکت سمند زرین نعلت
بر گل ننهند پای زمین سیمین کر

[Şâhâ feleket esb-i sa'âdet zîn kerd
 Ve'z cumle-i husrevân torâ tahsîn kerd
 Tâ der hareket semend-i zerrîn na'let
 Ber gul nenihend pâ-y-i zemîn sîmîn kerd]⁵

“Me’ali

Ey pâdişâh, felek senin sa'âdet atını zînetlendirdiği gibi zât-ı kemâlât-ı enîsini de Hüsrevân zümresinde meziyyet-i 'adl u 'irfân ile mümtâz kıldı. O kadar ki altun na'lı rahşın seyr u harekete gelerek kadem-nihâde-i hâk-i mezellet oldu, rû-y-i zemîni sîm ile müzeyyen kıldı”.

Aynı sayfanın devamında Timur İmparatorluğunun kurucusu ünlü Timurlenk (ö. 807/1404)'ten bir anekdot aktarılarak sultanların isteğiyle, onlar için olmayacak övgülerin bile yapılabileceğine güzel bir örnek verilmektedir. Aşağıdaki örnekte Timurlenk'in aksayan bacağı övülmektedir:

“Timurlenk bir gün meclisine devâm eden şu'arâya hitâb edip der ki beni bir gûne⁶ medh ediniz fakat şimdiye kadar öyle medh kimseye olmamış ola dedikte hemân şu'arâdan biri ayağa kalkıp bu rubâ'⁷ ile medh ederek mazhar-ı lutf u ihsânı olmuştur:

خدا چون پای لنگان آفریده است
 برای بردن کوی سعادت
 ترا بر جمله سلطان آفریده است
 یکی پای تو چوگان آفریده است
 [Hudâ çun pâ-y-i lengân âferîdest
 Berây-i burden-i kûy-i sa'âdet
 Turâ ber cumle sultân âferîdest
 Yekî pâ-y-i tû çevgân âferîdest]

Me'alî

Cenâb-ı Rabbü'l-'âlemîn topalların ayağını kûy-i sa'âdete vusûl için yaratmış seni cümle üzerine sultân, ayağının birini de çevgân yaratmıştır”.

⁵ Köşeli parantez içerisinde gösterilen bölümler, asıl metinde yoktur; esere tarafımızdan eklenmiştir.

⁶ Güne kelimesi, metinde ekgûn şlinde kaydedilmiştir.

⁷ Metinde bu manzûmenin 'rubâ'î' olduğu söylenmişse de, vezni 'mefâ'îlün/mefâ'îlün/fe'ûlün olduğundan rubâ'î olması mümkün görünmemektedir.

Klasik Türk edebiyatının en ünlü simalarından olan Nâbî (ö. 1124)'nin kendi vefâtı için düşürdüğü Farsça tarih beyti de, bu eserin en ilginç örneklerinden biri olup, 13-14. sayfalarda yer almaktadır. Mehmed Râ'î tarafından tercümesi verilmeyen manzûmelerden biridir:

“Merhûm Nâbî Efendi'nin müsevvedâtı içinde kendi intikâli için târihtir ki levh-i mezârına yazılmıştır”:

چون روح کمین نابی در لجه نور آمد
از تنگی تن و ارست در دار سرور آمد
تحقیق شناسان معنای شهود غیب
گویند پی تاریخ نابی بحضور آمد⁸

1124⁹

[Çun rûh-i kemîn-i Nâbî der luced-i nûr âmed
Ez tenğî-i ten vârest der dâr-ı surûr âmed
Tahkîk şinâsân-i ma'nâ-yi şuhûd-i ğayb
Gûyend pey-i târîh Nâbî be-huzûr âmed]

Hiciv ve kasideleriyle ünlenen dîvân şairi Nef'î (ö. 1044/1635), IV. Murad döneminde sanat ve şöhretin zirvesine ulaşmıştır. Kendisi gibi sert yaratılışlı olan IV. Murad'la yakınlık kurarak takdirini kazanan Nef'î, söylediği hicivlerle sonunu hazırlamış, sultanın emriyle 1044'de boğdurularak öldürülmüştür. Nef'î'nin öldürülmesiyle ilgili bir beyit, tercümesi verilmeyerek eserin 15. sayfasında şu şekilde kaydedilmiştir:

“Katl-i Nef'î'de söylenmiştir:

آن شاعر هیجا گو که نام اوست نفعی

¹⁰ قتلش بچار مذهب واجب چو افعی

[An şâ'ir-i heycâ-gû ki nâm-i üst Nef'î

Katleş be-çâr mezheb vâcib çu ef'î]

⁸ Nâbî'nin zavallı rûhu, nur denizine gark olunca, ten darlığından kurtuldu, mutluluk yurduna geldi. Gayb âleminin manasını bilenler, tarih olarak “Nâbî huzura geldi” derler.

⁹ ‘Nâbî be-huzûr âmed’ kelimeleri ebced hesabıyla 1114’e tekabül etmektedir. Bu kelimeler ‘Nâbiyi be-huzûr âmed’ şeklinde okunursa 1124 etmektedir.

¹⁰ O savaştan bahseden (hiciv söyleyen) şairin ismi Nef'î'dir; yılan gibi öldürülmesi dört mezhebe göre vaciptir.

Mehmed Râ'if, Hâtıra-i Eslâf'ın on yedinci sayfasında bulunan aşağıdaki beyti açıklarken iki manalı olduğunu söylemişse de, bu beytin iki yönü bulunduğunu kastetmiş olmalıdır. Tek anlama sahip olan bu beytin, yazarın açıklaması sayesinde bir muammâ beyti olduğu anlaşılmaktadır. İçerisinde Hasan isminin gizli olarak bulunduğu beyit şu şekildedir:

”لب حبیب بدنان گرفتم و گفتم

زهی حلاوت لب لاله الاالله

[Leb-i habîb be dendân giriftem ve goftem

Zihî halâvet-i leb lâ ilâhe illâ'llah]

Beyt-i mezbûrede biri karîb ve diğeri ba'îd iki ma'nâ olup (1) habîb ya'nî yârin lebini dendânım ile tutup kemâl-i istihsân ile ne güzel tatlı dudak dedim, demektir. (2) Habîbin lebi ki (ح) hâ'dır. Dendânın 'Arabîsî olan (سن) sin lafzına bi'l-ilhâk maksûd olan (حسن) Hasan ismi zâhir olur.”

Mehmed Râ'if, klasik edebiyat terimi olarak lügaz denilen bir bilmece örneğine de eserinin on sekizinci sayfasında yer vermiş, bilmeceyi açıklayıp ne çıkması gerektiğini de şu şekilde belirtmiştir:

”عجائب جانور دیدم که شش پا و دو سر دارد

عجائب تر از آن دیدم میان و پشت دم دارد

['Acâ'ib cânver dîdem ki şeş pâ vu du ser dâred

'Acâ'ibter ez ân dîdem meyân-u puşt dum dâred]

'Acâib bir canavar gördüm ki altı ayağı ile iki başı var. Ondan daha 'acâib gördüm ki belinin ortasında bir de kuyruğu var bundan murat terâzûdur çünkü terâzûnun iki başı ve her başında kefeyi tutmağa mahsûs üçer kordonu ve belindeki kuyruk da dilidir.”

Hâtıra-i Eslâf, edebî sanatlarla ilgili birçok manzûmenin yanı sıra, tasavvufu ilgili bir Farsça manzûmeyi ve manzum Türkçe tercümesini de barındırmaktadır. Kanaatimizce aşağıdaki beytin burada zikredilmesi, Mehmed Râ'if'in tasavvufa ilgi duyduğunun da bir kanıtıdır. Aşağıdaki beyitte, tasavvufta 'fenâ ender fenâ' şeklinde nitelenen durum¹¹ tavsiye edilmektedir. Bu beyit ve manzum Türkçe tercümesi, eserin 18-19. sayfalarında şu şekilde yer almaktadır:

¹¹ "Fenâ ender fenâ" hakkında bk. Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 71

“Bir Fârisî beyit

خویشتن گم شد کمال اینست و بس
گم شدن گم کن وصال اینست و بس

[H'îştên gum şud kemâl înest u bes

Gum şuden gum kun visâl înest u bes]

Me'alên tercüme

Kendini yok et ki kemâl ondadır

Yokluğu yok et ki visâl ondadır Şükrü”

Hâtıra-i Eslâf'ın 18-20. sayfalarında çoğunun çözümlenmesi yapılmadığı hâlde bulunması gereken ismin belirtildiği Türkçe ve Farsça birçok muammâ örneği bulunmaktadır. Aşağıdaki örnekler, Farsça olanlarıdır:

”چو اسم او گذرد در صوامع ملکوت

بقدر مرتبه هر یک ز جا بلند شوند¹²

[Çu ism-i û guzered der savâmi‘-i melekût

Be-kadr-i mertebe her yek zi-câ bulend şevend]

Bu beyitte زجا (zicâ) kelimesinden علی (Ali) ismi çıkar¹³.”

”از میان بر خیز ای سروروان

جای تو¹⁴ این نیست بالاتر نشین¹⁵ امین“

[Ez miyân ber hîz ey serv-i revân

Cây-i tû in nîst bâlâter neşîn Emîn]

¹² Melekût ibadethanelerinde onun ismi geçince, makamı nedeniyle herkes yerinden ayağa kalkar.

¹³ Ali kelimesi ebced hesabı ile 110, zicâ kelimesi ise 11'e tekabül etmektedir. Tarafımızca yapılan araştırma ile bu durum açıklığa kavuşturulamamıştır.

¹⁴ جای تو kelimeleri, metinde جائتو şeklindedir.

¹⁵ Ey servi yürüyüşlü güzel, aradan kalk; senin yerin burası değil, daha yukarı otur.

Hâtıra-i Eslâf'ın 20. sayfasında bulunan bir diğer muammâ örneği şu şekilde kaydedilmiştir:

”نام بت من ز غایت لطف
آبیست میان گل چکیده¹⁶ کمال“¹⁷

[Nâm-i but-i men zi gâyet-i lutf
Âbîst miyân-i gul çekide Kemâl]

Hâtıra-i Eslâfın 22. sayfasında Molla Câmî ile ilgili değişik bir anekdot bulunmaktadır. Büyük bir ihtimâle yakıştırama olan anekdot şu şekildedir:

“Molla Câmî bir gün musâhabet-i ‘irfân-nümâlarıyla mütelezziz olduğu bir kaç yâr-ı vefâ-kirdârıyla bir mesîre-i ferah-fezâda oturmakta iken güzergâhlarından arkasında bir gulâm-ı dil-ârâm olduğu hâlde bir nigâr-ı câzibe-dârın geçmesi üzerine içlerinden biri: ‘Câmî, bu nigâr mı yoksa arkasındaki gulâm mı güzeldir?’ demesi üzerine Mollâ-yı nükte-pîrâ bi'l-irticâl:

مرا گویى کدامین بهترین است   پس پیشین به از پیش پسین است¹⁸
[Merâ gûyî kudâmîn bihterîn est   Pes-i pişîn bih ez piş-i pesîn est]
beyt-i latîfîni inşâd eylemiştir.”

Mehmed Râ'if, lügaz gibi görünen, anlamı ilk bakışta anlaşılmayan bir beyti kaydedip eserinin 23. sayfasında şu şekilde açıklamaktadır:

”ز دریای شهادت چون نهنگ لا بر آرد سر
تیمم فرض گردد نوح را در وقت طوفانش
[Zi deryâ-yi şehâdet çûn nehng-i lâ ber âred ser
Teyemmüm farz gerded Nûh râ der vakt-i tûfâneş]
Sûret-i hallî şu vechiledir.

¹⁶ Sevgilimin adı, son derece latîf olduğundan çiçekler arasına damlayan bir sudur.

¹⁷ Bu beyitten üç şekilde Kemal kelimesi bulunabilir: 1) Beytin son kelimesi hariç sondan başa doğru diğer kelimelerin baş harfleri kef, mim, elif ve lam'dır. Bu harflerin birleştirilmesiyle Kemal kelimesi oluşur. 2) Nam kelimesinin ebced hesabı ile sayısal değeri, Kemal kelimesinin değeri olan 91'e eşittir. 3) İkinci beyitte bulunan گل چکیده kelimelerinin ebced hesabıyla sayısal değeri 92'dir. Aynı beytin başındaki آبیست kelimesini a harfi yoktur şeklinde tercüme edersek a harfinin değeri bir olduğundan 92-1=91 olarak Kemal kelimesinin ebced değerine eşit olur.

¹⁸ Bana, hangisi güzel diyorsun? Öndekinin arkası, arkadakinin önünden daha güzeldir.

Deryâ-yı şehâdet”den murâd kelime-i tevhîddir. (نهنگ لا) ‘Niheng-i lâ’ müşebbeh bihin müşebbehe izâfeti kabîlinden olup timsah gibi olan lâ demektir. (بر آرد سر) ‘ber âred ser’ baş kaldırırsa (تیمم) ‘teyemmüm’den murâd lisândır. Bu sûrette (دهان) ‘dehân’ ya ‘nî ağızda sefine olmak lâzım gelir (در وقت طوفانش) ‘der vakt-i tûfâneş’ demek kelime-i şehâdetin tekellümü ânında demektir¹⁹.

Şâhnâme yazarı İrani meşhur şair Firdevsî ile diğer meşhur Fars şairleri ‘Unsurî, Ferruhî ve ‘Ascedî arasında geçtiği söylenen, Molla Câmî’nin Baharistan isimli eserinden alınan²⁰ uzunca bir anekdot bulunmaktadır. Hâtıra-i Eslâf’ın 23-26. sayfalarında bulunan bu anekdot şu şekilde aktarılmıştır:

“Belâgat-perverân-ı ‘Acem’den şâ’ir-i meşhûr Firdevsî Gazne’ye gittiği zaman bir gün Gazne bahçelerinden birisine gider. Orada bulunan bir dirah-ı sâyedârın [bir gölgeli ağacın] altında Sultan Mahmûd Sebüktekin’in²¹ erkân-ı nâdî-i ‘irfânı olan ‘Unsurî, Ferruhî, ‘Ascedî bast-ı kâlîçe-i ikâmetle [bir halıya oturup] ve münâvele-i piyâle [kadeh döndürerek] müşâ’are etmekte [karşılıklı şiir söylemekte] ve bir sâkî-i gülçehre idâre-i ke’esât-ı ezvâk eylemekte idi [gül yüzlü bir sâkî zevk kadehlerini getirip götürmekteydi].

Firdevsî bunları görmeye beraber kimler olduğunu bilemediğinden oradaki bir fevâre-i safâ-nisârın [güzel bir fiskiye] kenarından abdest alarak namaza şurû‘ etti [başladı]. Rind-meşreb şâ’irler kendi zu’mularınca [zanlarınca] böyle pejmurde libaslı bir zâhid-i bâridin bi-muhâbâ yanlarına tekarrubundan dolayı germî-i meclis-i müşâ’arelerine [samîmî şâirlik meclislerine] rişâşe-i kesl ü nakîsa [tembellik ve noksanlık serpintisi] saçılacağına zâhib olmalarıyla [inanmalarıyla] def’ine çare aramaya başladılar. Ve taraflarından kâfiye-i müşkileyi şâmil [zor birer kâfiyeyi içeren] birer mısra‘ söylenerek dördüncü mısra‘ın söylenmesi lüzumunu kendisine teklîf olunmasını ve bu bâr-ı girân [ağır] teklîfin herhâlde altından kalkamayacağından o hâlde beyân-ı i’tizâr ile [özür dileyerek] bir sûret-i leyyinede [kolay bir şekilde]başlarından savmalarını ittîfâk-ı ârâ [oy birliği] ile tensîb eylediler [uygun buldular]. Bu tasavvurdan habîr olmayan Firdevsî namazı bitirdikten sonra şâ’irlerin eğlencelerine gıpta eylediğinden bu eğlenceye iştirâk ile ta’dil-i âlâm ve ekdâr eylemek için [elem ve kederlerini teskin etmek için] yanlarına gelip oturdu.

Şâ’irler sevmedikleri zâhidin aralarına girdiğini görünce hemân bermucîb-i karâr emr-i müşâareye iştirâki lüzûmunu ifâde eylediler. Firdevsî bir tavr-ı leyyin ile “teklîfinizi elimden geldiği derecede ifâya çalışırım. Muvaffak olamaz isem germî-i bezm-i muhabbetinize burûdet vermemek için giderim” demekle şâ’irler irticâlen şu üç mısra‘ı inşâd ettiler:

¹⁹ Bu beyit Muhammed Esîrî-i Lâhicî dîvanında bulunmaktadır.

²⁰ bk. Molla Câmî, Baharistan, 218

²¹ Metinde Sebüktekin şeklinde kaydedilmiştir.

‘Unsurî

چون عارض تو ماه نباشد روشن²²

[Çun ‘ânız-ı tû mâh nebâşed rûşen]

Ferruhî

مانند رخت گل نبود در گلشن²³

[Mânend-i ruhet gul nebuved der gulşen]

‘Ascedî

مژگاننت همی گذر کند از جوشن²⁴

[Mujgânet hemî guzer kuned ez cevşen]

Firdevsî, ‘Ascedî’nin şu mısırâ‘ından sonra nev-inşâdın [mısırâ söyleme sırasının] kendisine intikâl eylediğini ve şu musâra‘a-i edebiyede [edebî mücâdelede] ihrâz edeceği [kazanacağı] galebenin nasıl kıymetli bir galebe olacağını anlayınca dördüncü olmak üzere:

مانند سنان کیو در جنگ پشن²⁵

[Mânend-i sinân Keyû der ceng-i Peşen]

mısırâ‘ını bi’l-bedâhe âverde-i lisân-ı fesâhât eyledi [birden söyleyiverdi]. Bu mısırâ‘ üzerine şâ‘irler dûçâr-ı hayret olup ‘ale’l-husûs kâfiye ve makâma münâsebet-i tâmmesiyle beraber mefhûm-i ‘umûmîsinin [genel anlamının] bir vak‘a-i mühimme-i târihiyeyi [târihî önemli bir olayı] hâvî bulunduğunu [içerdiğini] teyakkun eylediklerinden [anladıklarından] en ziyâde nazar-ı velehlerini celb eden [hayretlerini çeken] (ceng-i Peşen)’in ne gibi cengten ibâret bulunduğu hakkında îzâhât vermesi ricâsında bulundular. Nâzım-ı habâyâ-karîn Kahramân-ı nâmdâr Rüstem’in dâmâdı bulunan Keyû nâm pehlivânın Peşen denilen bir mevki‘de ser-nümâ-yı sâha-i zuhûr olan bir kanlı cengte göstermiş olduğu müessir-i dilîrî [etkili cesâreti] ve Kahramânîyi tasvîr eylemek istiyor idi. Firdevsî bi’l-âhire Sultân

²² Ay senin yanağın gibi parlak olmasaydı

²³ Gül bahçesinde senin yanağın gibi gül olmazdı

²⁴ Kirpiklerin zırhı delip geçmektedir

²⁵ Peşen savaşında Keyû’nun mızrağı gibi

Mahmûd'un nüdemâ-yı hâssü'l-hâssından [en özel nedimlerinden] olmuş ve cüz'î bir zaman zarfında cümlesinin mâ-fevkine geçmiştir [hepsine üstün gelmiştir].”

Mehmed Râ'îf, herkesin hoşuna gidebilecek manzûmeleri de eserinde aktarmıştır. Bunlardan biri, 28. sayfada bulunan ve dünyadaki seslerle ilgili olan şu manzûmedir:

”قطعه

بر رسیدم ار حکیم هوشمند
 کاندین عالم بگو آواز چند
 گفت در عالم بسی آواهاست
 زان چهارست ای برادر سودمند
 قلقل قرابه و چیچاب بوس
 جز بز قلیه فش شلوار بند²⁶،

[Ber resîdem er hakîm-i hûşmend
 Kenderîn ‘âlem begû âvâz-ı çend
 Guft der ‘âlem besî âvâzhâst
 Zân çehârest ey berâder sûdmend
 Gulgul-i garrâbe vu çepçâb-ı bûs
 Cızbız-i gulye-feş-i şalvâr-bend]

Molla Abdurrahmân-ı Câmî (ö. 898/1492), birçok esere sahip, ünlü mutasavvıf ve ediplerendir. Edebî nüktelerle dolu bir eserde onun da yer alması, bu esere ayrı bir güzellik ve incelik katmaktadır. Molla Câmî ile ilgili latife Hâtıra-i Eslâf'ın 28. sayfasında şu şekilde aktarılmaktadır:

“Bir gün Câmî'nin talebelerinden biri li-ecli'l-latife Câmî'ye şu mısra'ı söyledikte;

قد بلند جامی دستاری پاره پاره²⁷

[Kad bulend-i Câmî destârî pâre pâre]

Câmî de şu yolda mukâbelede bulunmuştur:

²⁶ Bir akıllı bilgine vardım, bu âlemlerle ilgili birkaç sesten bahset (dedim). Dedi ki: Âlemlerde birçok sesler var, ey kardeş, onlardan dört tanesi faydalıdır: Testi sesi, buse sesi, etin kızarma sesi, kemer sesi.

²⁷ Uzun boylu Câmî'nin sarığı parça parça

صان آشیان لقلق بر کله مناره²⁸

[San âşiyân-i laklak ber kelle-i minâre]

Mehmed Râ'if, eserinin 34-35. sayfalarında Fars dilinin en büyük gazel üstâdı olarak bilinen Hâfız-ı Şîrâzî (ö.792/1390) ile ilgili şöyle bir anekdot aktarmaktadır:

“Hâfız kendi hânesinde acabâ iklim-i Îrân'da benim kadar talâkat-ı lisâna ve fesâhatle beyâna mâlik var mıdır, diye tefahhur eylediğini kızı iştir. Bir gün Hâfız tenezzühe gidip ‘avdet edeceği sırada kızı güzelnere örtünerek ve yüzünü peçeleyip geleceği yola doğru gitmekte iken babasına rast geldikte zaten Hâfız'ın öteden beri mizâha olan meyli ma'lûm olduğundan şu beyt ile kızına harf-endâzlığa başlar.

Hâfız

خوب رویان گشاده رو باشد

تو که رو بسته مگر زشتی²⁹

[Hûb rûyan guşâde-rû bâşed

Tû ki rû besteî meger zîştî]

Ba'd kızı da bi'l-bedâhe şu beyti söyledikte

نو جوانان بلند قد باشد

تو که خم گشته مگر پشتی³⁰

[Nev cevânan bulend-kad bâşed

Tû ki ham geşteî meger puştî]

Hâfız kızın şu yoldaki cevâbından mütehayyir kalarak ve önüne bakarak yoluna devâm eylemiş ve der ‘akab kızı da başka bir yoldan çabucak eve gelir ve Hâfız keyfiyeti anladıkta kerîmesini tahsîn eder.”

Aşk, edebiyatın en önemli konusu olarak Mehmed Râ'if'in kitabının birçok bölümünde olduğu gibi 37. sayfasında da yerini şu şekilde almıştır:

²⁸ Sanki minare başında leylek yuvası

²⁹ Güzeli yüzüleri yüzleri açık olur, senin yüzün kapalı, yoksa çirkin misin?

³⁰ Gençler uzun boylu olurlar, sen eğilmişsin yoksa kambur musun?

“Bir kızın vefâtında cebinden çıkan bir varakada yazılmıştır:

جانان مرا به من بیارید این مرده تنم بدو سپارید

تا بوسه زند ازین لبانم گر زنده شوم عجب مدارید“³¹

[Cânân-ı merâ be men beyârîd in murde tenem bedû sipârîd

Tâ bûse zened ezin lebânem ger zinde şevem ‘aceb medârîd]

Görsel şiirler, Mehmed Râ'if'in tüm edebî kitaplarında önemli bir yer tutmaktadır. Belâgat kitaplarının bir bölümünde yer verilen bu şiirlerin örnekleri fazla değildir. Mehmed Râ'if, Hâtıra-i Eslâf'ında bu şiirlerin Türkçe, Arapça ve Farsça olanlarına oldukça yer vermiştir. Eserin ilk görsel şiirler bölümü 37-38. sayfalarında bulunmaktadır.

لطیف	نگاری	به از تو	”ندیدم
ظریف	بعالم	نباشد	به از تو
ظریف	ندیدم	بعالم	نگاری
”شریف“	حریف	ظریف	لطیف

[nedîdem	bih ez-tu	nigârî	latîf
Bih ez-tu	nebâşed	be-‘âlem	zarîf
Nigârî	be-‘âlem	nedîdem	zarîf
Latîf	zarîf	harîf	şerîf]

[görmedim	senden güzel	bir sevgili	latîf
Senden güzel	olmaz	âlemde	zarîf
Bir sevgili	âlemde	görmedim	zarîf
Latîf	zarîf	dost	asil]

³¹ Sevgilimi bana getiriniz; bu ölü vücudumu ona teslim ediniz
Dudağımdan öper öpmez, eğer canlanırsam şaşırmayınız.

Edebiyatın temel konuları arasında bulunan sevgili ve şarap, Hâtıra-i Eslâf'ın 41. sayfasında, tercümesi de verilerek bir beyitle şu şekilde anılmaktadır:

”من مست مدام می محبوب مدام

محبوب مرا مغبچه میخانه مکاتم

[Men mest-i mudâm-ı mey-i mahbûb-i mudâmem

Mahbûb-i merâ muğbeçe meyhâne mekânem]

Tercümesi

Ben mey ve mahbûb ile mest-i müdâmım! Olmaz mıyım? Mahbûbum muğbeççe, mekânım meyhânedir.”

Her milletin atasözü hâline gelmiş bazı şiir parçaları vardır. Mehmed Râ'if, bunlardan birini eserinin 41. sayfasında şu şekilde aktarmaktadır:

”اسب و زن و شمشیر وفادار که دید

در مسکن مور خانه مار که دید

در گردن اهل خرقة زنار که دید

وفا می طلبی ابله شده زار که دید³²

[Esb u zen u şemşîr-i vefâdâr ki dîd

Der mesken-i mûr hâne-i mâr ki dîd

Der gerden-i ehl-i hırka zunnâr ki dîd

Vefâ mî talebî ebleh şudeî zâr ki dîd]

Sâhibine vefâdâr, bir zen ve esb ile şemşîri, mesken-i mûrda hâne-i mâr, dervîşân gerdeninde zunnârı kim gördü? Vefâ mı istiyorsun? Umma zîrâ zemânede zârın te'sîriyle sersem olmuş bir adamı kim gördü?”

Diğer bir Farsça görsel parça, Hâtıra-i Eslâf'ın 42. sayfasında yer almaktadır. Burada bulunan bir beyit değil, bir nesir cümlesidir. Mehmed Râ'if, sadece şiirlerin değil, nesir parçaları ve cümlelerin de görsel şiir tarzında yazılabildiğine bir örnek vermek istemiş olmalıdır. Mehmed Râ'if, bu cümleye Molla Câmi'nin kısmen Farsça, kısmen de Arapça bir beytini ilâve ederek açıklamasını şu şekilde sürdürmüştür:

³² Bu manzûme, Baba Efdal-i Kâşânî Dîvân'ından alınmış bir rubâîdir.

“Şu vechile yazılır

رجب ز حب رخت رخت بر گرفت و برفت

[Receb zi hubb-i ruhet raht ber girift u be-reft]

Tercümesi:

Ey güzel! Senin muhabbet-i vech-i tâbânından Receb atını alıp gitti.

‘İlâve

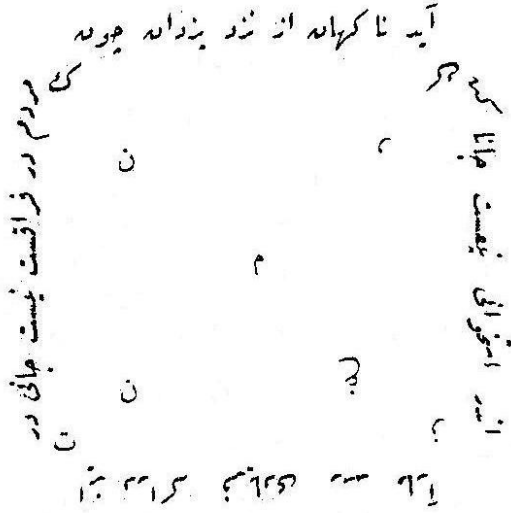
Çünkü ‘ilâc-ı ‘aşk iftirâktır. Câmî bir beyitte şöyle diyor:

پرسیدم از طبیبی احوال دوست گفتا   فی قربها عذاب من بعدها سلامة³³

[pursîdem ez tabîbî ehvâl-i dûst guftâ   fî gurbihâ ‘azâbun min ba‘dihâ selâmet]

Farsça görsel şiirlerin bir diğer örneği de 43. sayfada bulunmaktadır. Bu tür şiirlerde, köşelere doğru dizilmiş harfler her mısırânın baş ve sonuna eklenerek mısra tamamlanmaktadır. Mehmed Râ'if, bu görsel şiirin okunuş şekli ve tercümesini de şu şekilde açıklamaktadır:

³³ Dostun durumunu bir tabipten sordum, yakınlığı azap, uzaklığı selâmet, dedi. [Bu beyit Hâfız Dîvânından alınmıştır. Bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, Dîvân-ı Mevlânâ Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî, 386]

“Sûret-i kırâatî şu vechiledir:

منت ایزد را که فریادی رسد ما را ز غم
مغز اندر استخوانی نیست جانا کن کرم
مرگ آید ناگهان از نزد یزدان چون کنم
منک مردم در فراقست نیست جانی در تتم

[Minnet îzed râ ki feryâdî resed mâ râ zi gam

Mağz ender ustuhvânî nîst cânâ kun kerem

Merg âyed nâgehân ez nezd-i yezdân çun kunem

Menk murdem der firâkest nîst cânî der tenem]

Tercümesi

Cenâb-ı Hakk'a hamdolsun gamdan bize feryâd geliyor! Ey cân kerem eyle, kemikte ilik kalmadı! Tenimde eser-i hayât yok, senin firâkınla öldüm! Hak tarafından ölüm gelecek olursa nice edeyim?”

Eserin 45 ve 46. sayfalarında, mühmel sanatı yapılarak sadece noktasız harfler kullanılarak yazılmış bazı tasavvufî cümleler bulunmaktadır:

O memdûhun ihsânı derdin devâsına lezzet verdi = داد او داده داد داء دوا =

[Dâd-i û dâde dâd dâ'-i devâ]

Onun ihsân ediciliği ihsan etmeğe devam verdi = داد ده داد او دوام آرا =

[Dâd-deh-i dâd-i û devâm-ârâ]

O memdûhun ihsânı muhabbet ihsânına lezzet vermiştir = داده داد داد او داده او =

[Dâde dâd dâd-i û dâde-i û]

Onun dûde-i lutfu muhabbet sadâlıdır = دودة داد او و داد ادا =

[Dûde-i dâd-i û vedâd-edâ]

Onun ihsânı dâm-ı muhabbete muhabbetlenmeği verdi = داد او داد دام و دود داد =

[Dâd-i û dâd dâm-ı vedûd-i dâd]

Onun keremi belâ damına devâ verdi = داد او داد داء دام داده دوا =

[Dâd-i û dâd-i dâ'i dâm dâde devâ]

Onun 'adlî lezzeti gönlün zînetidir = داد او داده و دد او دل =

[Dâd-i û dâde veded-i û dil]

Onun 'adlî dûdesi Âdem ve Havvâ'dır = دوده داد او آدم و حوا =

[Dûde-i dâd-i û Âdem u Havvâ]

Vedûd ve mahbûbun dûd-ı âhı esâs-ı âhtır = دود آه و دود دودة آه =

[Dûd-i âh-i vedûd dûde-i âh]

Onun 'adlî dûdesi a'dânın ağzı lezzetini verdi = داد او داد دودة اعدا =

[Dâd-i û dâd dûde-i e'dâ]

Eserin 50. sayfasında, cinas sanatına örnek teşkil edebilecek bir manzûme bulunmaktadır. Bu manzûmenin iki anlamı bulunmakta olup her iki anlam da Mehmed Râ'îf tarafından şu şekilde açıklanmıştır:

”چنین گفتم بهلول فرخنده فال

که پیش از خدا بنده بودم دو سال

من آن³⁴ وقت کرم خدا را سجود

که ذات و صفات خدا هم نبود

[Çunîn guft Behlûl-i ferhunde fâl

Ki piş ez-Hudâ bende bûdem du sâl

Men ân vakt-i kerem Hudâ râ sucûd

Ki zât u sıfât-ı Hudâ hem nebûd]

Ma'nâ-yı Karîbi

Behlûl-i Ferhunde-fâl böyle söyledi ki Cenâb-ı Hak'tan evvel ben iki yaşımda idim. O vakitte ben Cenâb-ı Hakk'a 'ibâdet eder idim; lâkin o Hüdâ'nın o zaman ne zâtı ve ne de sıfâtı var idi.

Ma'nâ-yı Ba'îdi

Behlûl-i Ferhunde-fâl dedi ki ben Hüdâbende'den evvel iki yaşımda idim (Hüdâbende Hârezm memâlikinde hükûmet süren bir pâdişâh ismidir). Ben iki yaşımda iken Cenâb-ı Vâcibu'l-vücûda 'ibâdet ettiğim vakit o pâdişâhın ya'nî Hüdâbende'nin ne zâtı ve ne de sıfâtı var idi ya'nî (Şâh Hüdâbende) daha henüz dünyaya gelmemiş idi.”

Hâtıra-i Eslâf'ın 52. sayfasında, yine iki anlama gelebilecek bir beyit bulunmaktadır. Mehmed Râ'if, bu anlamlardan birini tercih etmiş, diğerinden bahsetmemiştir. Beyit başlığıyla başlayan manzûme şu şekilde kaydedilmiştir:

“Beyit

مردمان میر میر می گویند

ما نمیریم مردمان میرند

[Merdumân mîr mîr mî gûyend

Mâ ne-mîrîm merdumân mîrend]

Tercümesi

Asil adamlar 'âlf söylerler. Biz asillerden [değil]iz halk asildirler. Birincisi (kelâmu'l-mulûki mulûkü'l-ke'lâmi) kelâm-ı hikmet me'alini andırmaktadır³⁵.

³⁴ Bu mısırâda bulunan آن kelimesi, metinde اون şeklinde yazılmıştır.

Eserin 53. sayfasında, tasavvufî bir kıt'a bulunmaktadır. Tasavvufî şiirin birçok ögesini barındıran bu manzûme, tercümesiyle birlikte şu şekilde kaydedilmiştir:

“Kıt'a³⁶

من مایل مهروی مسلسل مویم

مفتون میان مهوش مهرویم

می میخورم و میان میخانه مدام

مدح ملک ملک مکان میگویم

[Men mâyl-i meh-rûy-i muselsel-mûyem

Meftûn-i miyân-i mehveş-i meh-rûyem

Mey mî-hurem u miyân-i meyhâne mudâm

Medh-i melik melek mekân mî-gûyem]

Tercümesi

Ben müselsel saçlı, ay yüzlü güzelin mâili meyân-ı mehveşin meftûnuyum mey içerim dâimâ meyhâne yanında bulunurum medh-i melike dâir kasâ'idi mekân-ı melekte okurum.”

Eserin 55. sayfasında, Fârsî başlığıyla verilen bir diyalog şiir, bir Müslüman ile bir Yahudi çocuğun konuşmalarından bahsetmekte olup, tercümesi verilmemiştir.

”فارسی

یهودی بچه ای دیدم چو عارض ماه تابانی

بپرسیدم یهودی تو یهودی یا مسلمانی

بگفتا من یهودی نیستم از قوم موسی یم

مسلمان تو مگر تورات موسی را نمی دانی“³⁷

³⁵ Mehmed Râ'îf'in bu tercümesinde bahsetmediği, beytin ikinci anlamı şu şekilde olabilir: İnsanlar öl, öl edip dururlar. Biz ölmeyiz, insanlar ölürler.

³⁶ Manzûme başlığı her ne kadar 'Kıt'a' olarak belirlenmişse de, kâfiye düzeninden 'Rubâ'î' olduğu anlaşılmaktadır.

³⁷ Ay gibi parlak yüzlü bir Yahudi çocuğu gördüm; Yahudi'ye şöyle sordum: sen Yahudi misin, Müslüman mısın? Dedi ki: Ben Yahudi değilim, Musa kavmindenim. Ey Müslüman! Yoksa sen Musa'nın Tevrat'ını bilmiyor musun?

[Yehûdî beççeî dîdem çu ‘ârız mâh-ı tâbânî
 Be-pursîdem Yehûdî tû Yehûdî yâ Muselmânî
 Be-guftâ men Yehûdî nîstem ez kavm-i Mûsîyem
 Muselmân tû meger Tevrât-ı Mûsâ râ nemî dâni]

Eserin son sayfası olan 55. sayfasında ‘diger’ başlığıyla verilen bir beyit bulunmaktadır. Bu beyit incelendiğinde, şeklen birbirlerine benzer kelimeler kullanılması özelliğinin öne çıktığı görülür. Tercümesi Mehmed Râ’if tarafından verilmeyen bu beyit şu şekildedir:

دیگر

تیر و تبر ببر پیر تیزگر

گو تیری تیز کن تیر از تیر تیزتر³⁸

[Tîr û teber beber beber-î pîr-i tîzger

Gû tîri tîz kun teber ez tîr tîzter]

Eserin son Farsça örnekleri, son sayfa olan 55. sayfada bulunmaktadır. Bu örneklerde, yan yana gelen her iki kelimenin yazılış açısından birbirlerine benzedikleri görülmektedir. Bu cümleler, Mehmed Râ’if tarafından tercümeleri kaydedilmeksizin şu şekilde aktarılmıştır:

دیگر

درویشان درونشان چون بسته خون بسته پدرم بدرم می کند³⁹

[Dervîşân derûnişân çûn beste-i hûn beste pederem bederem mî-kuned]

مادرم بمادرم نمی دهد برادرم برادرم می نشاند عمم غمم نمی خورد⁴⁰

[Mâderem bemâ derem nemî dehed berâderem berâderem mî-nişâned emmem
 gamem nemî hured]

³⁸ Ok ve baltayı yaşlı bileyiciye götür, ona oku keskinleştir, baltayı oktan daha da keskin yap, de.

³⁹ Dervişlerin içleri kanlı bir paket gibi olduğu için, babam kapımı söküyor.

⁴⁰ Annem bize para vermiyor, erkek kardeşim kardeşimi oturtuyor, amcam üzüntümü paylaşıyor.

خواهرم جواهرم می دزد خالم خالم نمی پرسد نکو بگو حکیم چکنم⁴¹

[H^vâherem cevâhirem mî-duzed hâlem hâlem nemî pursed nikû begû hekîm çe kunem]

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İstanbul'da yaşamış olan Mehmed Râ'if, askeri okullarda görev almış, savaşlara katılmış olması yanında tarihî ve edebî birçok esere imza atmış bir yazardır. Eserlerinden de anlaşılacağı üzere, iyi derecede Farsça ve Arapça bilmektedir. Sadece Hâtıra-i Eslâf'taki Farsça parçaların ele alındığı bu çalışmayla bile dönemin aydın tipinin temsilcilerinden Mehmed Râ'if'in birikimi hakkında değerlendirme yapmak mümkündür.

İstanbul tarihi ile ilgili eserleri, bu büyük şehir karış karış gezilerek hazırlanmış olduğu gibi, edebiyatla ilgili eserleri de yıllar süren araştırma ve inceleme neticesinde derlenmiş bilgi birikimini içermektedir. Bu bilgi birikiminin bir kısmı, yapılan bu çalışmayla ilim âlemine aktarılmaya çalışılmıştır.

Onun bu araştırma ve değerlendirmelerini tespit etmek amacıyla yazdığı eserlerinden biri olan Hâtıra-i Eslâf'taki Farsça kısımlarla ilgili bu çalışma bile, bir subayın Türkçe yanında Arapça ve Farsçayı bilmesi, tarih ve edebiyata birçok eser yazacak seviyede hâkim olması, dönemin eğitim ve kültürel hayatı açısından da ipuçları verebilir.

Eserde, belâgat kitaplarının birçoğunda bulunmayan nadir örneklerin verilmiş olması, Mehmed Râ'if'in çok okuyan, okuduklarını kaydedip derlemeyi de ihmal etmeyen bir kişiliğe sahip olduğunun bir göstergesidir.

Bu çalışmayla, Fars edebiyatıyla ilgili bir işle uğraşmadığı hâlde, Fars edebiyatının inceliklerine vâkıf olmak için uğraş veren bir subayın çabaları ilim âlemine tanıtılmıştır.

⁴¹ Kız kardeşim mücevherimi çalıyor, teyzem hâlimi sormuyor, güzel söyle bilgin, ne yapayım?

KAYNAKLAR

- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Cemal Kurnaz, I-III., Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000
- EYİCE, Semavi, “Mehmed Râ’if Bey”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I-VIII, İstanbul 1993-1995
- EYİCE, Semavi, “Mehmed Râ’if”, *TDVİA*, XXVIII, Ankara 2003
- Hâfız-ı Şîrâzî, *Dîvân-ı Mevlânâ Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî*, be-ihimâm-ı Dr. Yahyâ Karîb, trsz.
- Molla Câmî, *Baharistan*, Çev.: M. Nuri Gencosman, MEB. Yay., İstanbul 1989
- KIRBIYIK, Mehmet “Nâbî”nin Bazı Şiirlerinde Anlamca Birbirleriyle İlgili Ebced Hesabında Eşitlik Gösteren Kelimelerin Kullanılması Üzerine” *Journal of Turkish Studies*, V. 31/2, 81-90, 2007.
- Mehmed Râ’if, *Mir’ât-ı İstanbul*, Haz. Günay Kut, Hatice Aynur, Çelik Gülersoy Vakfı Yay., İstanbul 1996
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2001